

UDK 821.163.41.09:398(049.3)

Primljeno: 13. 04. 2024

Stručni rad
Professional paper

Sead Šemsović

ŠTA JE NOVO U NOVIM ČITANJIMA SRPSKE USMENE EPIKE?

(Dragoljub Perić, *Pramen magle polje pritisnuo. Neobični junaci srpske usmene epike*, Akademska knjiga, Novi Sad, 2022)

Usmena epika je od početaka bilježenja privlačila veću pažnju nego lirska, lirskonarativna pjesma ili proza, ponajviše zbog romantičarskih ideja u drugoj polovini 19. stoljeća, potom zbog njezine izuzetne upotrebljivosti za kreiranje slike o sebi i drugome, te zbog žive komunikacije epike i historije. Stoga je naučno bavljenje usmenom epikom tokom 20. i 21. stoljeća često bilo na rubu književnog bavljenja, posebno kada se radi o istraživačima srpske epske pjesme. Sasvim se jasno dâ raspoznati kada istraživač piše o lirskoj ili lirskonarativnoj pjesmi, a kada o usmenoj epici. Prve dvije istraživač posmatra kao književni tekst, kao fikciju, kao izraz davnih kolektivnih vrijednosti, prepoznaje tragove starijih vjerovanja i ostaje u svom vremenu i prostoru iz koga kritički posmatra i čita usmenoknjiževni tekst. Istraživač epike, nekada je to isti čovjek, uranja u epski svijet i postaje dijelom njega, dijeli stavove, brige, hrabrost i slavu svog junaka – divi se epskom neprijatelju i od njega strahuje, nema distancu. Ja – Tekst, sve se potpuno stopilo u jedno. Istraživač epike navija i opravdava. Kao i svaka generalizacija, tako i ova, ima svoje izuzetke, koji samo jasnije ističu detektirani fenomen.

Knjiga Dragoljuba Perića *Pramen magle polje pritisnuo – Neobični junaci srpske usmene epike* objavljena je u izdanju novosadske Akademske knjige 2022. godine i dobila je nagradu „Vukove zadužbine“ za naučni doprinos, što nas je ponukalo da kroz knjigu provjerimo prethodno izneseni stav. Da li je Perić ponudio neko novo

čitanje i šta je tu konkretno novo, kao i pitanje kako se autor odnosi prema samom epskom tekstu. Postoji li naučna distanca i kakva je?

Knjiga se sastoji iz šest poglavlja s većim brojem podcijelina: „Mrtvi junak (na ishodištu epskog pevanja)“, „Fitomorfni likovi (junak na razmeđi žanrova)“, „Zoomorfni likovi (mitološka epika i klasična epika)“, „Od animalizovanog junaka do metafore“, „Junak kao pripovedač“ i „(Re)konstrukcija tradicije – idealizacija i ideologizacija istorijskih ličnosti Prvog srpskog ustanka (Za krst časni krvcu proljevati. I za slavu imena srpskoga)“.

Knjiga je izuzetno zanimljivo koncipirana. Autor traga za „neobičnim junacima“ i prepoznaje ih u vidu mrtvog junaka, junaka koji se pretvara u biljku, odnosno životinju, animalizovanog junaka, junaka koji pripovijeda te odnos historijske ličnosti i epskog junaka. U smislu naučnog doprinosa knjige, poglavlja su raspoređena naizmjenično, tako da do kraja knjige dobijamo nekoliko uspjela i nekoliko neuspjela pokušaja naučnog ispitivanja, pri čemu i ona najuspjelija poglavlja imaju niz problematičnih mjesta. Pa da krenemo redom.

Prvo poglavlje je jedno od uspjelijih. Autor se referira na važnu literaturu o mitu, o epskoj pjesmi, o obredu naricanja i slično, metodološki je jasan, jezički uglavnom precizan. Nepreciznost ili zbrka javit će se kada Perić asimetrični deseterac veže za prvu polovinu 19. vijeka, odnosno vrijeme Vukovog bilježenja, što sasvim stoji, dok će već na narednoj strani (31) kazati, nakon dva retorička pitanja, kako postoji zajedničko porijeklo epske pjesme i tužbalice budući da se obje javljaju u simetričnom osmercu i nesimetričnom desetercu, a stih je „mnogo stariji od same pesme“. Nakon toga slijedi pitanje „Da li je moguće pretpostaviti da je, odvajanjem od kulta pokojnika, tuženje prirodno prešlo u „heroizovanu formu“ i asimetrični (epski) deseterac? Ili je ono oduvek egzistiralo u epskim desetercima – kao alternativnom stihu, sačuvanom kod Srba od praindoevropske zajednice?!“ Autor će, kao što vidimo, postaviti niz naučno neutemeljenih pitanja kako bi otkrio iz kog razloga se u pjesmi *Slepe Živane Smrt Vojvode Krajice* nalaze stihovi muškog naricanja za umrlim, a da ni za trenutak neće pomisliti da je to možda iz razloga što pjesmu kreira žena. Senzibilitet klasične epske (muške) pjesme ne bi podnio razvijenu scenu ni ženskog, a kamoli muškog naricanja, dok će je biti u ženskom izvođenju, na što ukazuje i činjenica da je ovo jedina pjesma s takvom slikom. Zaključak ovako nategnute analize bit će: „Živana je, izuzetnom intuicijom i prvorazrednim pesničkim talentom, poetski rekonstruirala i oživela razvojni luk sveukupne (srpske) epike, u granicama jedne pesme“ (36). Perić sasvim previđa da slika herojskog i slika tuženja ne postoje zajedno, već jedna pored druge, ta dva emotivna stanja se ne prepliću već kreiraju

odvojene žanrove – epsku pjesmu i baladu. Budući da se balada *Smrt majke Jugovića* često u srpskoj nauci o usmenoj književnosti tretira kao dio Kosovskog ciklusa epskih pjesama, onda i ne čudi ovakva zabuna i nerazumijevanje poetike nekog epskog žanra u radu Dragoljuba Perića.

Poglavlje o fitomorfnim likovima je potpuni promašaj. Već od naslova prvog potpoglavlja „Biljni likovi srpskih epskih pripovednih pesama i balada“ prepoznajemo nepreciznost sada već ustaljene terminologije, jer u pripovjednim pjesmama dominira lirski, a ne epski senzibilitet, te ih je besmisleno imenovati kao „epske pripovjedne pjesme“. Autor prati motiv biljaka koje same izrastaju ili bivaju posađene na grob dvoje zaljubljenih, koji su iz različitih razloga umrli. Iako autor najavljuje: „Predstojeća analiza pokazaće da ovaj motiv nosi kompleksnije značenje od dekorativnog okvira pesme (...) i da vodi poreklo iz drevnih slojeva, baštinjenih iz balkanskog i indoevropskog nasleđa“ (40), do kraja se poglavlja zapravo ne dešava ništa. Dobili smo popis pjesama u kojima se javlja dati motiv klasificiran prema vrstama biljaka koje se javljaju na njihovim grobovima, u fusnotama dobijamo citate Džemsa Frejzera, bez ozbiljnije potrage za odgovorima koji su bili najavljeni. Nerazumijevanje žanrovskih osobnosti i terminologije prepoznajemo i u jednoj konfuznoj rečenici, a u kontekstu narednog primjera: „Data epska formula, inkorporirana u lirski narativ, postaje vid simboličke utehe (...)“ (54). Dakle, niti se tu radi o epskoj formuli niti o lirskom narativu, jer navedeni stihovi pripadaju lirskoj pjesmi. Autor nije ponudio primjer epske pjesme s ovim motivom, iako to stoji u podnaslovu knjige. Ako je već želio afirmirati ideju da određena usmena formula ima raznolike oblike u epskoj, lirskoj i lirskonarativnoj pjesmi, to je trebao učiniti na naučno utemeljen način. Nije najjasnije šta je autor zapravo i htio, jer će zaključni pasus ovog potpoglavlja započeti riječima: „U epskim pesmama, pripovednim pesmama i baladama, smrt biljnog junaka (...)“ (55), iako epiku nigdje nije obrađivao.

Kada govori o baladama, govori samo o baladama sa motivom smrću rastavljenih dragih, locira ih pored srpske u bugarsku i rumunsku tradiciju, navodi varijante sa hrišćanskim imenima i sasvim preskače brojne varijante ove balade kod Bošnjaka, kao i sve druge tematske krugove balade. Perić ciljano previda i postojanje brojnih radova Hatidže Dizdarević Krnjević i Muniba Maglajlića na ovu temu, jer činjenica da postoje brojni primjeri balada različitih tematskih krugova na prostoru Bosne i unutar korpusa bošnjačke usmene tradicije, autoru ne odgovara za kreiranje slike koju u konačnici želi ostvariti. Tematski krug koji Perić ovdje obrađuje je tek jedan u nizu. Po sebi nije nimalo sporno da su muslimanska imena ušla nakon primanja islama na staru slavensku tradiciju. Autor, međutim, želi apstrahirati ukupno postojanje balade

kao žanra u bošnjačkoj tradiciji, kao i činjenicu da je ovaj tematski krug i motiv biljaka u njemu tek dio poetičke cjeline balade. Ovakvom se parcijalizacijom kreira sasvim nenaučna slika.

Znatno je kvalitetnije naredno poglavlje, o zoomorfnim junacima, jer autor uspjeva pronaći i predstaviti odgovarajući korpus, s ponekim primjerom nategnute interpretacije o metamorfozi. Autor uspješno povezuje Zmaj Ognjenog Vuka sa Volhom Vseslavjevičem. Iako u početku drugog podpoglavlja najavljuje precizno razdvajanje „mitološke epike“ od epike sa mitološkim tragovima, to zapravo do kraja rada nismo dobili.

Noseće poglavlje knjige zasigurno je „Od animalizovanog junaka do metafore“, kako svojim obimom tako i sadržajem. Prepoznamo cijeli niz propusta, ali je uprkos njima poglavlje najozbiljniji doprinos ove knjige nauci o usmenoj epskoj tradiciji. Posebno se korisnima čine fusnote u kojima autor slobodnije iznosi svoje stavove nego li je to slučaj s glavnim tekstom. Nailazimo na identičan problem kao i ranije, autor najavljuje nešto što do kraja ne ostvaruje. U ovom slučaju radi se o pregledu različitih teorija formule, koji je izostao. Zadržava se na sasvim šturim osvrtima na Perryja, Lorda, Šmausa, Maljceva i Deteličku, bez udubljanja u samu teoriju formule, na njezin nastanak, povod i građu. Traga za formulom *krvave ga pjene popanule*. Pronalazi odgovarajući broj primjera, interpretira ih, ali mu se gubi zaključivanje da će bitku izgubiti „onaj koga prvog *popadnu* krvave pene“ (91), jer će već za koju stranicu kasnije u funosti kazati „U većini slučajeva junak prvi zapeni krvavim penama (...)“, navodeći potom primjere iz kršćanske i muslimanske epike. U drugom dijelu poglavlja, koje nosi naslov „Dvojnici Starca Milije“, autor detaljno analizira epsku pjesmu *Banović Strahinja*, jednu od četiri pjesme koje je Karadžić zabilježio od ovoga epskog pjevača. Perić uspostavlja paralelu između Starca Milije, Strahinje Banovića i Starca Derviša, kao potencijalnih dvojnika, donoseći slike podudaranja u njihovim psihološkim profilima. U ovoj će se analizi dobronano nasloniti na svoje prethodnike (Medenica, Deretić, Ljubinković i Suvajdžić) koji su govorili o dvojništvu likova književnog djela, dok će Perić tu paralelu proširiti i na samog epskoga pjevača. U trećem potpoglavlju „No sam ljubi mojoj poklonio“, autor nastavlja da se bavi pjesmom o Strahinji Banoviću, konkretno stihom koji stoji u naslovu ove dionice. Autor na samom početku ulazi u oštru debatu sa stavom Bogdana Popovića i Jovana Deretića da pojam *poklonio* u ovome stihu znači *oprostio*, što na kraju elaboracije, nakon brojnih primjera u kojima Milija upotrebljava pojmove „poklonio“ ili „oprostio“, Perić slavodobitno konstatuje da se trebamo osloboditi „ovog interpretativnog balasta“ (131), ali se zapravo unutar same interpretacije ništa

nije dogodilo, nismo dobili novo čitanje ove izvanredne epske pjesme. Autor konstatuje da Milija Banovim oprostom ženi iznevjerava „sveukupnu epsku tradiciju“ (126), ali ne zalazi u pitanje zašto se ova pjesma s takvim iznevjeravanjem uopće pojavljuje u srpskoj usmenoj epici, šta ona predstavlja u kontinuitetu razvoja ovoga žanra i tome slično.

Peto poglavlje „Junak kao pripovedač“ sasvim je slabo zamišljeno. Autor je tragao za stihovima u kojima govori Marko Kraljević, te prepoznavao formularne iskaze, ali bez određenog cilja ili razloga. Pojedina će mjesta izuzetno dobro prepoznati i isto tako ih interpretirati, ali će to ostati na nivou rijetkog proplamsaja. Takav je slučaj s fusnotom 205, u kojoj analizira dijalog između cara i Marka, prepoznaje da pjevač Tešan Podrugović između njihovih kratkih replika ne ubacuje stih svog komentara ili najave, što bi „poremtilo napetost situacije“ (140). Tu je i odlična tabela s pronađenim formulama, ali nakon toga ništa. Slijedi cijeli niz prepričavanja pjesama, bez temeljnog pitanja da li one po svojoj poetici uopće pripadaju epskom senzibilitetu, bez obzira što im je tema epski junak Marko Kraljević. Posebno je upečatljivo autorovo nerazumijevanje pojmova pripovjedač i autor, jer će u fusnoti 207, navodeći citat iz *Teorije književnosti* Zdenka Lešića u kome ovaj govori o prisustvu pripovjedača čak i u pripovijedanju u trećem licu, jer „vodi priču i oblikuje njenu strukturu“, konstatovati „u ovom slučaju: prvorazredni epski pesnik – Tešan Podrugović.“ (145) Perić ne razumije da je pripovjedač „književna tvorevina“, a ne stvarni čovjek.

Šesto se poglavlje odnosi na epske pjesme o Prvom srpskom ustanku, gdje Perić u nekoliko navrata spominje razliku između historijskih ličnosti i epskih junaka, posebno u ovoj temi, jer pjesme ne govore o „nedoličnom ponašanju Karadorđevih ljudi, pljačkama, otimačini i gramzivosti“ (173), ali će nekada samostalno, a nekada citiranjem drugih često napuštati znanstvenu objektivnost. Neki su navodi sasvim paradoksalni: „... vidovdanski kult u Višnjićevim ustaničkim pesmama mimeza je ustaničke stvarnosti“ što su po Periću riječi Boška Suvajdžića (175), kojem je očigledno pojam „kult“ skoro pa istoznačan pojmu „stvarnost“, jer kako drugačije razumjeti ovu lepršavu rečenicu bez smisla. Ista je situacija i sa riječima Snežane Samardžije: „Lazar je izabran da svete ratnike vaznese u nebesko carstvo, Karadorđe da sa svojim ustanicima vrati carstvo zemaljsko“ (182). Još neki od samostalnih Perićevih izleta izvan naučne objektivnosti su: „slavnih srpskih junaka epske pesme“ (175) „veličanstvena i slavna smrt uramljena formulama večnoga spomena“ (179), „odabrani ustanički prvaci ravni (su) po hrabrosti, nesebičnosti i spremnosti na samožrtvovanje zarad vere, slobode, srpstva, a napose – i slave.“ (188), „u mračnim

danima srpskog ropstva pod Osmanlijama zbirale su se različite nepravde, nizalo se mnogostruko nasilje nad rajom i umnožavao broj žrtava“ (190). Tek na jednom će mjestu Perić, onako stidljivo, u fusnoti, možda i sa žalom prokomentirati: „Pomenuta neslaganja usmene anegdote i epske pesme otkrivaju Višnjićeve intencije, ujedno ukazuju na prirodu epske stilizacije, kojoj bivaju podvrgnute samo za to pogodne istorijske činjenice“ (179). Svi ovi navodi, kako Perićevi tako i drugih, ukazuju da je naučno sagledavanje srpske usmene epike još uvijek osuđeno na romantičarska čitanja, i da moramo iščekivati neka nova, kulturološka, ili kakva god, samo zaista naučna bavljenja.

U *Zaključku* će se autor ove knjige, Dragoljub Perić, ležerno vratiti okvirima naučnog diskursa kao da se ništa u prethodnom poglavlju i nije posebno desilo. Sve one patetike više nema, nema ni izmaštanih slika epskih junaka i epskih neprijatelja, nema imaginarnog zlotvora niti imaginarnog spasioca. Jezik opet postaje naučan, discipliniran, a iskaz utemeljen i relevantan.

Na temelju svega iznesenog možemo konstatirati: na ovom našem, najbližem, balkanskom Istoku ništa novo. Pristup epskoj pjesmi i dalje je izvan naučne relevantnosti. Još uvijek čekamo radove koji se trebaju približiti naučnoj ozbiljnosti sarajevske škole izučavanja usmene epike.

Adresa autora
Author's address

Sead Šemsović
Univerzitet u Sarajevu
Filozofski fakultet
sead.semsovic@ff.unsa.ba